

سوال

معنای «الحکیم» که از نام‌های الله تعالی است، چیست؟

پاسخ مفصل

الحمدلله.

نام حکیم که از نام‌های الله است بر وزن «فعلیل» است و «فعلیل» از نظر صرفی صیغهٔ مبالغه است، یا از وزن «فاعل» که در این صورت حکیم به معنای «حاکم» است.

زیرا الله تعالی همان کسی است که بر خلق خود «حاکم» است و در حکم گونی قدری‌اش رقیبی ندارد.

او همچنین کسی است که در میان خلق خود با حکم شرعی‌اش حکم می‌کند و کسی نمی‌تواند داوری او را عوض کند و بر آن اعتراض نماید، جل سبحانه.

الله تعالی می‌فرماید:

إِنَّ الْحُكْمَ إِلَّا لِلَّهِ يَقْضِي الْحَقَّ وَهُوَ خَيْرُ الْفَاصِلِينَ [سورهٔ انعام: ۵۷]

(فرمان جز به دست الله نیست که حق را بیان می‌کند و او بهترین داوران است).

بنابراین کسی را یارای رد یا اعتراض به حکم او نیست.

الله تعالی می‌فرماید:

وَاللَّهُ يَحْكُمُ لَا مُعَقَّبَ لِحُكْمِهِ وَهُوَ سَرِيعُ الْحِسَابِ [سورهٔ رعد: ۴۱]

(و الله است که حکم می‌کند و برای حکم او بازدارنده‌ای نیست و او به سرعت حسابرسی می‌کند).

و هیچ داوری و حکمی بهتر از حکم او نیست.

الله تعالی می‌فرماید:

وَاتَّبِعْ مَا يُوحَىٰ إِلَيْكَ وَاصْبِرْ حَتَّىٰ يَحْكُمَ اللَّهُ وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ [یونس: ۱۰۹]

(و از آنچه بر تو وحی می‌شود پیروی کن و صبر کن تا الله [میان تو و آنان] داوری کند و او بهترین داوران است).

یا آنکه صِبْغَةُ مَبَالِغَةٍ «فَعِيل» به معنای «مُفَعِّل» است یعنی آنکه او «مُحَكِّم» است.

زیرا او سبحانه و تعالی خلقتش را با احکام و بسیار دقیق و نیکو و زیبا آفریده است.

الله تعالی می‌فرماید:

صُنِعَ اللَّهُ الَّذِي أَتَقَنَ كُلَّ شَيْءٍ إِنَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَفْعَلُونَ [سوره نمل: ۸۸]

(این صنع الله است که هر چیزی را در کمال استواری پدید آورد؛ در حقیقت او به آنچه انجام می‌دهید آگاه است).

خطابی - رحمه الله - می‌گوید:

«حکیم یعنی آنکه در خلقت اشیا احکام به کار می‌برد. و این از «مُفَعِّل» به «فَعِيل» صرف شده مانند آنکه الیم به معنای مُؤَلِّم (دردناک) به کار می‌رود و سمیع به معنای مُسْمِع.

و معنای احکام در خلق اشیا، اتقان در تدبیر و حُسنِ تقدیر آن است. زیرا هر آفرینشی را به بنیة قوی و قدرت وصف نمی‌کنند، همانند شپش و مورچه و دیگر آفریده‌های ضعیف؛ جز آنکه تدبیر موجود در خلقت این آفریده‌ها و دلالت آن بر وجود آفریدگار و اثبات آن کمتر از دلالت آفرینش آسمان‌ها و زمین و کوه‌ها و سایر آفریده‌های بزرگ نیست.

همین را درباره آیه **الَّذِي أَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ** [سوره سجده: ۷] (همان کسی که هر چیزی را که آفریده است نیکو آفریده)

می‌توان گفت: که این‌جا منظور از «حُسن» زیبایی ظاهر نیست، بلکه این معنا در بوزینه و خوک و خرس و امثال این حیوانات موجود نیست؛ بلکه منظور حسن تدبیر در آفرینش هر یک از این مخلوقات است که هر یک را همانطور که دوست داشته و به همان شکل که می‌خواسته در آورده است، مانند این سخن الله تعالی که می‌فرماید: **وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ فَقَدَرَهُ تَقْدِيرًا** [سوره فرقان: ۲] (و هر چیزی را آفریده و بدان‌گونه که در خور آن بوده اندازه‌گیری کرده است) (شأن الدعاء: ۷۳ - ۷۴).

معنای سوم نیز آن است که «حکیم» یعنی «دارای حکمت»:

ابن اثیر می‌گوید:

«و گفته‌اند: حکیم یعنی دارای حکمت. و حکمت عبارت است از شناخت بهترین چیزها با بهترین علوم» (النهاية في غريب الحديث: ۱ / ۴۱۹).

الله سبحانه و تعالی در این جهان تصرف و امر و نهی نمی‌کند مگر بر اساس حکمت‌های سترگ و کاری از او سر نمی‌زند که خالی از حکمت باشد؛ زیرا فعل و تصرف خالی از حکمت یک کار باطل و بیهوده است و الله تعالی از چنین چیزی منزّه است.

الله تعالی می‌فرماید:

وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاءَ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا بَاطِلًا ذَلِكَ ظَنُّ الَّذِينَ كَفَرُوا فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مِنَ النَّارِ [سوره ص: ۲۷]

(و ما آسمان و زمین و آنچه بین آن دو هست را بیهوده نیافریدیم؛ این گمان کسانی است که کفر ورزیدند پس وای بر کافران از دوزخ).

و می‌فرماید:

أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا وَأَنَّكُمْ إِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ [سوره مؤمنون: ۱۱۵]

(آیا گمان کرده‌اید که شما را بیهوده آفریدیم و شما به سوی ما بازگردانده نخواهید شد؟).

حاصل آنکه نام الله «حکیم» شامل معانی متلازمی است که تناقضی با هم ندارند و جایز است که به همه معانی پیشین تفسیر شود؛ زیرا نام واحدی که چند معنای مشترک دارد را اگر مانعی نباشد می‌توان بر همه معانی اش تفسیر کرد.

نگاه: «أضواء البيان» شنقیطی (۱۹ / ۲).

شیخ سعدی - رحمه الله - می‌گوید:

«حکیم: کسی است که در خلقت و امرش صاحب حکمت برتر است. آنکه هر چه آفرید به نیکویی آفرید وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ حُكْمًا لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ [سوره مائده: ۵۰] (و برای مردمی که یقین دارند داورى چه کسی از الله بهتر است؟) بنابراین چیزی را بیهوده نمی‌آفریند و بیهوده چیزی را مشروع نمی‌سازد، اوست که حکم دنیا و آخرت به دست اوست و سه حکم از آن اوست و کسی در آن شریک نیست: میان بندگان در شرعش و در تقدیرش و در جزایش داورى می‌کند.

و حکمت یعنی: گذاشتن هر چیز در جایگاهش و قرار دادن آن در منزلگاه مناسبش» (تفسیر سعدی: ۹۴۵).

والله اعلم.